

Török világ a bátyai néphagyományokban

A török hódoltság, vagy Jókai szavaival a török világ Magyarországon 150 évig tartott, ám a Balkán népeinek történetében nemcsak jóval korábban kezdődött, hanem sokkal későbbig, a 19. század végéig fennmaradt. A szeldzsuk-török imperializmus a mohamedán vallási ideológia szellemében az egész világ, de legalább is az egész Európa iszlamizálását célozta, a keresztények, a hitetlen gyaurok meghódoltatását vagy elpusztítását. A magyar királyság azonban a maga testével gátat szabott ennek, s hogy elbukott Mohácsnál, még nem adta föl a harcot. Egyébként pedig a mohácsi tragédiának döntő mértékben a törökök francia támogatása – az osztrák császárság hátbatámadása – volt az oka. Miközben mi évszázadok óta hangoztatjuk, hogy az európai kereszténység védőpajzsa voltunk, nem beszélünk a francia külpolitika álságos, Európa, sőt keresztényellenes machinációiról. A török hódoltság egyúttal Közép-Európa politikai szerepét is megváltoztatta. Óriási demográfiai, kulturális vákuumot hozott létre, megszüntette a magyar nagyhatalmi pozíciót.

Mivel Bátya népének egy jelentős része a 18. század végén a Balkánról érkezett egy bukott, Bécs által kirobbantott felkelés után török üldözte menekültként, jól ismerte évszázadok óta a török birodalom veszélyét.

Vajon a török birodalom megszállta Boszniából, Dalmáciából, Horvátországból érkező, többek közt Bátyán is letelepedő „rácok” kultúrájában maradt-e valami emléke a hajdani török fennhatóságnak.

Tudjuk, hogy Bosznia délszláv népességének jelentős része iszlamizálódott, ám a Magyarországon is másfél századig berendezkedő törökök a magyarságot tömegeikben nem tudták a maguk hitére téríteni. Az ide érkező délszláv menekültek is keresztények voltak.

A továbbiakban szeretném bemutatni azokat a törökökkel kapcsolatba hozható folklór-törmelékeket, amelyeket a bátyiaiak ősei egy részt még a balkáni őshazából hoztak, más részük viszont itt, az új hazában keletkeztek.

Személynevek

Bátya névanyagában élt egy ragadványnév, ami arra enged következtetni, hogy a beköltözők között akadt „újkeresztény”, vagyis a törökök szerint hitehagyott, ahogy mondták: *Murta*.

A családnemekben csak a *Haszán* és a *Tupcsia* őriz török kapcsolatot. (Van, aki a *Matotát* is idesorolja.) A Haszán a legismertebb török családnév a Tupcsia pedig tűzért jelent. (Vö. Top: ágyú, topcsi: tüzér.)

Az egyik mocsaras bátyai határrészt máig *Kuránova barának* (Kurán mocsara) nevezik. A néphagyomány szerint az egykori *Kurán* nevű egyén elhanyagolt, magányos ember volt. Vajon neve nem a Koránnal van-e összefüggésben, kérdéses. Talán mégis mohamedán volt? Maga a név a bátyai anyakönyvekben nem található, valószínű, hogy régen is ragadványnév lehetett.

Évszázadok alatt a török az ősellenséget jelentette a népi közgondolkodásban. A gyermekdalban a gólya lábát *török gyerek megvágta, magyar gyerek gyógyítja*. Egy másik gyermekdalban a kínzások felsorolása után következik a nagy fenyegetés: *Ihol jönnek a törökök, mindjárt agyonlőnek*. A népmese alapján született Kukorica Jancsi történetében a magyar huszárok a törökökkel viaskodnak, s persze győznek. A 18. századi szegedi boszorkányperben a legfőbb vád, hogy a boszorkányok a törököknek adták el az aranyat érő esőt. Volt azonban a török világnak olyan vonása is, hogy el lehetett viselni, mintha nem is lett volna olyan rossz. Ezt a szemléletet találjuk az egyik mondában, amely inkább barátságos viszonyulást, békés együttélést láttat a hódoltság korában.

Tudjuk, hogy a török időkben a hódoltság területén élő magyar jobbágyok kétfelé adóztak. A Felföldre menekült vármegyei urak végvári katonáikkal időről időre megjelentek volt birtokaikon, és behajtották a földesúrnak járó adótarozásokat. De még közmunkára (pl. várépítésre) is elhajtották a török alattvalóvá vált magyar jobbágyokat a királyi Magyarországra. A defterek pedig tanúsítják, hogy török uraiknak is meg kellett fizetni az adót még akkor is, ha csak lakodalom esett meg a családban. Nem hiszem, hogy az alábbi történeti emlékezés iskolai közvetítéssel maradhatott fenn. Az alábbi történeti emlékezés a bátyai török nevű családokat is a magyar-török vegyesházasságokkal magyarázza.

Sokkal jobbak vótak a törökök, mint a magyar urak. Minden községbe egy törököt kellett tartani. És ez a török igen meg vót elégedve. Úgy megszokták, mintha hozzájuk tartozott volna. Sokszor előre szólt, hogy mi a török basa utasítása, hogy szedjék össze, mer őt különben lecserélik. És hogy ne hozzanak rosszabbat, beadták, amit kértek. A törökök úgy belevegyültek a nép közé, hogy ide nőültek. Lakodalmakba, disznótorokba mentek. Együtt éltek a néppel. Így lettek Bátyán a sok Matota családok. A Matota mind török. Meg a Haszán.

Nyelvben megőrzött török elemek

Talán csak a következő négy rác szó származik a törökből: *komsija* (szomszéd), *rakija* (pálinka) és a *haszura* (nádfonat), *hendek* (árok).

Van egy bátyai szóláshasonlat. Rosszallását fejezi ki az, aki azt mondja valakiről, hogy olyan, mint a Hander baszika (*koa Hander basika*). Nyilván élt valamikor a Balkáni őshazában egy Hander nevű basa, akinek, lám, így maradt fenn az emléke. (Hogy a magyarban használt *hajderménkü* kapcsolatban van-e a bátyai szóláshasonlattal, nem tudni. Vajon nem a Móra által is megírt, szegecdiek által Hóbajárt basának nevezett törökről van itt szó?)

Az alábbi két népköltészeti alkotás a balkáni török uralom emlékét őrzi. Ezek a szövegek még a balkáni őshazában keletkeztek.

Folklór alkotások

A török, pontosabban az iszlám kultúra ma is élő folklór emlékére példát elsőnek nem bátyai gyűjtésemből közlök, hanem a Bátyához közeli fekvésű, hozzá hasonló eredetű népeség lakta Dusnok egyik népdalszövegét mutatom be. A dalszöveg a mai ember számára elég zavarosnak, szinte érthetetlennek tűnik, de benne mégis egy rendkívül archaikus kifejezés, az iszlám szent kövének, a mekkai *Kábának* a neve, a „Fekete Kő”, rácul „Cservenu Kamen” jelenik meg.

Olyan „folklór-lelet” ez, mint mikor a nagyszalontai „Gólya-nótában” (gyermekjátékdalban) előkerül az Isten (egyik) régi magyar nevének torzult változata, a *Tengri*, ilyenféleképpen a *tengeri bokrosét*. A bátyai sőtörő játékban „rácul” ezt éneklik: *Tenger tucse máka, Tengerica szóli (Tenger tóri a mákot, Tenger né a sót)*.

De térjünk vissza a dusnoki gyermekjátéokra. Ha helyes az értelmezésem, bizony ez egy morbid történet. Talán nem is gyermekjáték, bár soros szerkezetű, kis szótagszámú, mégis ütempárokból építkezik, és lá-hexakord hangszoron szólal meg mint a gyermekjáték-dallamok. A játék leírását így mondták el: *Az álló kör közepén egy fiú és egy lány összefogódzkodva forog. Akkor énekeltek ilyen hosszú dalt, ha tudták, hogy a lánynak tetszik a fiú.* Én egy furcsa, morbid, de látványos szerelmi varázslás koreográfiáját látom ebben az ártatlan játékban is, mert ez a „halott lakodalma”. De vajon miért kerülhetett a szövegbe a „szent kő”? (A Kába a mekkai nagymecset első udvarán álló szentély. A Kába jelentése: kocka alakú építmény. Falának része a fekete kő néven ismert meteorit. A Kába és a benne elhelyezkedő fekete kő a muszlim világ legszentebb helye. Minden igazhitű mohamedán naponta ötször efelé fordulva imádkozik.)¹

1 Kába szentély (Wikipédia).

*Ja sam tanka visoka
Videm Danka daleka
Da se kruni na nebu
De se kruni na nebu
Na Cervenu na Kamenu
Na Cervenu na Kamenu
Hej, hej kumikanj
De ti onaj tulipanj
Sto sam ti ja dala
Isla sam na vode
Osta vila pod bregem
Voda ga odnela*

*(Karcusú és magas vagyok.
Látom Dankát messziről,
Koronázzák az égben
Koronázzák az égben
A Fekete Kövön,
A Fekete Kövön.
Hej, hej, kiskomám,
Hol van az a tulipám,
Amit én adtam?
Mentem a vízén,
Ott hagytam a part alatt.
Elvitte a víz.)*

(Énekelte: Pandur Istvánné Vimhel Mária, 72 éves, 2000.)²

A „Dankát koronázzák az égben” azt jelenti, hogy Danka meghalt. A bátyai néphitben ugyanis azt tartják, hogy *Mindenkinek van csillaga. Mikor a csillag leesik, rácul úgy mondjuk: o krunál sze zvezda, megkoronázódik a csillag. Akkor az ember meghal.*³ A következő sort megismétlik, tehát fontos: *A fekete kövön.* Lehetséges, hogy a szent kövön, a Kábán emlékeznek meg a haláláról? A dal második felében nosztalgikusan gondol az énekes arra a tulipánra, amelyet nyilván valamilyenkor Dankának adott, de azt elvitte a víz. Elveszett Danka is meg a virág is. Kozmikus tragédia. A dalszöveg releváns szavai: Én (az énekes) és Danka, akit koronáznak az Égben a Fekete Kövön, a Tulipán és a Víz. A víz, ez az őselem, amelyből hatalmas szimbólum-rendszer bontakozik ki. A víz az élet, a szerelem és halál jelképe is lehet. Az őselemek közül a Vízen kívül szerepel az Ég (ahol koronázzák Dankát) és a Föld a Fekete Kő képében, a Tűz kimondatlanul is ott van a szerelem Tüzeiben. Talán a női tisztaságot, a nőiséget és a szerelmet jelentő Rozmaring ennek a szimbóluma.⁴

Nekem mégis ez a „víz elvitte tulipán” egy a magyar népzene ősi rétegét képviselő, eléggé ritka magyar népdalt juttat az eszembe, mintha a kép a rác (talán eredetileg török) szöveg egy abban az időben szokásos sztereotípiá (toposz) lett volna, legalább is a magyar és a balkáni népek szerelmi költészetében. (Balassi korában így is volt ez.) Szokatlan, ezért megdöbbenő a magyar lakodalmas népdal kezdő sora. Vízen bugyborék, bugyborékon két szál rozmaring. Szinte modern szürreális kép. Értelmezi talán a dal második fele: a bugyborék: a mákoscsík. A méz rajta a két szál rozmaring. (A jónál is jobb.)

2 Fehér Zoltán: *Sumo, sumo, visoka si.* Erdő, erdő, de magos vagy. Dusnoki népdalok. Kalocsa, 2000, Kalocsai Múzeumbarátok Köre, 18. dal.

3 Fehér Zoltán: *Bátya néphite.* Budapest, 1975, Folklór Archívum 3., 7.

4 Hoppál Mihály et al.: *Jelképtár.*

*Láttál-e már vízen bugyborékok?
És a bugyborékon két szál rozmaringot?
Jecece, csíkon csuhajla,
Mézet mákoscsíkon, csuhajla.*⁵

Egyik variánsa Szücsiből (Heves m.) való:

*Láttál-e már vízen bugyborékok?
Közepibe két szál rozmaringot?
Láttam bizony, le is szakítottam,
Kalapomon el is hervasztottam.*⁶

Az első idézett dalt 1928-ban Piskéthy Tibor jegyezte le a Balaton mellett Kis-Örs Szőlőhegyen, a Badacsonnyal szemben. Egy variánsát gyűjtötték a Komárom megyei Kamocsán. Az idézett szücsi variánsban a bugyborékon úszó két szál rozmaringot az énekes letépi, el is hervasztja, s a népköltészet jelképrendszerében ennek szexuális értelme van. A szerelmi kapcsolat durva megszakítását jelenti. Természetes, hogy a magyar népdal nem utal a Fekete Kőre, benne szerepel viszont a vízben úszó két szál – no, nem éppen tulipán, de – rozmaring. Hogy elhervadnak és elviszi a víz őket, az teszi hasonlóná a magyar és a rác szerelmes dalt.

Lábon hintáztató

<i>Zdelka, crepujka</i>	<i>(Tányérka, földőcske</i>
<i>De si turci klepetali</i>	<i>Ahol a törökök kelepeltek</i>
<i>Tu Marice zakopali,</i>	<i>Ott temették el Maricát</i>
<i>Du, du, du, du</i>	<i>Du, du, du, du)</i>

(Jelencsity Mihályné)⁷

Milyen furcsa, hogy a kisgyereket a lábán hintáztató felnőtt egy törökök által megszállt területen (Boszniában?) eltemetett kislányról recsitál.

Történeti ének

<i>Sit naj kisa padala</i>	<i>(Sűrű eső esett,</i>
<i>Tursko majka plakla</i>	<i>A török anya sírt</i>
<i>Sto u Bosnje hleba nema,</i>	<i>Hogy Boszniában nincs kenyér,</i>
<i>Krovi do kolena, hoj</i>	<i>Térdig ér a vér, hoj)</i> ⁸

5 <http://zti.hungaricana.hu/hu/179727ewrd>

6 <http://www.sarkoz.extra.hu.Lakodalmi.letk>.

7 Ak.: Jelencsity Mihályné, 62 éves, 1974.

8 Fehér Zoltán – Fehér Anikó: *Bátya népzeneje*. Kecskemét, 1993, Bács-Kiskun megyei Önkormányzat Múzeumainak Igazgatósága, 140.

Micsoda művészi tömörítés négy sorban! Vajon mikor keletkezhetett? Bosznia történetében sokszor lehetett aktuális. És itt nem ellenséges a szereplő, a török anya, aki nyilván gyermekét siratja, hull a könnye, mint az esőcseppek. Aztán a minden háború alkalmával elmondható „helyzetjelentés” egy döbbenetes el-lentétben: kenyér nincs, de térdig ér a vér.

Történeti mondák

Kálmány Lajosnak, a szegedi „nótás papnak” nagyszerű, de néha már töredékes, a török-magyar kapcsolatokról szóló balladákat sikerült lejegyezni a Délvidéken a 19–20. század fordulóján. Négy-öt nemzedéknyi idő után nyilván már ő sem találna efféle folklór kincseket azon a tájon. Erre, mifelénk a Kalocsai Sárközben pedig örülhetek, hogy az itt közölt magyar-rác folklór-törmelékét még sikerült megmentenem a 20. század végén.

A Bátyára érkező katolikus délszlávok nyilván a törököt túlélte magyarság maradványaitól vették át a határbeli dülők elnevezéseit. A töröknek dereglyét húzó hajdani bátyai magyart nagyapjának nevezi a Haszán nevű, tehát nyilvánvalóan délszláv-török ősszel rendelkező adatközlő, hogy ezzel is ősi bátyaiságát bizonyítsa. Ugyanakkor magyarságát is akarja szándéktalanul is igazolni, hiszen a hódoltság idején még nem éltek itt rácok.

Fosórét, Kerek táján erre mind tölgyerdő vót. A török elöl oda menekültek a népek. A törökök fölgyjújtották az erdőt, hogy ki bírják füstölni a népet. Mer állítólag Szulejmán szultán erre húzatta az adót az országból, és a mi nagyapáinknak köllött húzni a dereglyét. Négyszer vót Szulejmán Magyarországon.⁹

A következő történeti emlékezésben tatárokról van szó, de nyilvánvaló, hogy török segédcsoportokat kell rajtuk értenünk. A falu helyváltoztatásának okáról itt értesülhetünk.

A tatárok bejövetele és kimenetele után cölöpházakban laktak (a bátyaiak). A falu tizenöt-húsz házig vót. Az emberek ladikkal vagy fatutajjal közlekedtek. Régen a község, ahol a Kákonyiék laktak, ott vót. A tatárok éjjel meglepték a falut, és kivégezték az embereket. Az embereket egy gödörbe temették el a Szracsakban.¹⁰

A 18. század elején készült Johann Cristoph Müller térképe, amelynek tanúsága szerint ekkor két Bátya létezett. Az egyik a dunai mocsaras erdők között, s ezt Bathyanak írták és nyilván Bátyának ejtették (vö. Athya = Atya). Ez volt a magyar Bátya. Ebben a rejtekhelynek tekinthető faluban élhettek a maradék magyarság

9 Fehér Zoltán: *Bátya életrajza*. Bátya, 1996, Bátya Község Önkormányzata, 29.

10 Fehér Zoltán: *Bátya települése és népi építészete*. Kalocsa, 2017, Kalocsai Múzeumbarátok Köre, 50.

leszármazottai, akik itt vészelték át a hódoltságot. Létezett azonban ugyanekkor a magyar Bathyától mintegy két kilométerre nyugatra – a mai helyén – egy másik Bática is, ez volt a török előtti eredeti Bática, de ezt már akkor a beköltöző rácok lakták, ezért ezt Batzinának írták és Bacsinának mondták. Ez volt a rác Bática. Később az erdei búvóhelyről visszaköltöztek a magyarok a rácok által megszállt falujukba. Az erdei búvóhelyekből pedig állatteleteltető téli szállások váltak. Mivel a rácok is katolikusok voltak, papjaik pedig bosnyákok, velük összekeveredtek házasságok révén, és kétnyelvűekké váltak. A falut pedig ma is magyarul Battyának, rácul Batyinának (Bacsinának) nevezik, holott a két szó csak hasonlít egymásra, de egészen más jelentésű.¹¹

Egy Jancsi és Juliska típusú bányai mesevariáns azáltal válik mondává, hogy a hitelesség kedvéért a lányszereplőt bányainak mondja az adatközlő, fogvatartói pedig a kutyafejű tatárok. (A törökök valóban alkalmaztak tatár segédcapato- kat, s a mikor a magyar mondákban tatárokról van szó, akkor a történet tulaj- donképpen a hódoltság idején játszódik. A kutyafejű, rácul *paszovgláci* ugyan- akkor a délszláv folklór egyik természetfeletti lényé.)

Ugyancsak az ősiség jogát bizonyítja ez a sokfelé ismert monda, amely a ma- garság török időkbeli túlélési technikájának egyik változatát – a környező mo- csaras erdőbe való elbújást – mutatja be. A török elől bujkálni a bányai határban csak az őslakos magyaroknak lehetett. Valószínű tehát, hogy az ilyen típusú mondákat ők őrizték meg, s a beköltöző rácok tőlük vették át.

Mikor a török szedte a fiatalokat, a nép a Terengóba¹² menekült, mert akkor az csupa víz vót. Olyan vízirózsa levelet tartottak a fejük fölé, mint a János vitézben vót, hogy ne lássák őket. Csak akkor gyűttek elő, mikor harangoztak, hogy a török elment.¹³

A következő mondát az adatközlő magyarul mondta el, s épp ez okoz nehézsé- get a megértésében, mert a benne szereplő többjelentésű nevet magyarítani kell. Itt is tatárok szerepelnek, de persze törököt kell rajtuk értenünk. A zavart még fokozza, hogy miközben a menekülni készülő magyar vezér a sátrában a kap- cáját tekeri a lábára, arról beszél, hogy hány „kapcát fog még tekerni”, sőt még a „fülei közé is fog egyet” (Fülénél fogva tartja.). Mindezt a karnyárol (a kapcá- ról) mondja, a sátron kívül hallgatózó török vezért pedig épp Karnyának hívják, ezért a hallottakat magára vonatkoztatja, emiatt aztán megjijed.

Édesanyám meséte a tatárokról. Sátrakba készülődtek a magyarok, hogy menekülnek a tatárok elől. Közbe a tatárok odaértek a parancsnokkal, és a parancsnok neve az volt:

11 Fehér Zoltán: *Bática települése és népi építészete*. Kalocsa, 1917, 56. Bática = idősebb fiútestvér, Battyina (Bacsina) = majorság.

12 Terengó bányai határrész. Régi iratokban még Terengőnek írták, mai alakja a rác hangrendhez igazodik. Jelentése tehát terjengő (nagyságú) mocsár.

13 Fehér Zoltán: *Bática életrajza*. Bática, 1996, Bática Község Önkormányzata, 29.

Karnya (= út vagy kapca?) A magyar tekerte föl a kapcáját, s közbe mondta: Ötöt már tekertem, még ötöt fogok a másik lábamra, s utána a fülei közé fogom az utat (Karnyát). A tatár ezt meghallotta, megijedt, hogy a magyar már ötöt elintézett és még ötöt fog, utána meg a vezért fogja a fülénél. Erre megijedtek, hogy ezek ilyen erősek, és elmenekültek.¹⁴

Ha már a harangozás az előbbieken szóba került, meg kell említenem, hogy a hódoltság idején sok magyar településen a templom az utolsó vagy utolsó előtti menedéket, a mentsvárat, *búvárat* (*búvóóvárat*, vö. *Bováry* családnevek) jelentette. A templom volt pl. Bátyán az egyetlen kőépület. Ráadásul ezt a szent-egyházat azért nem építették a falu közepére, hanem annak északi szögletébe, a falu alatt folydogáló Vajas partjára (miként a kalocsai székesegyházat), hogy azt egy rejtett földalatti folyosóval összekössék. Míg aztán a törökök a falak ledöntésén vagy a templomkapu betörésén küszködtek, a nép a templomból a földalatti folyosón a Vajas gyékényesei, nádasai közé húzódhatott, ahová már a török nem merészkedett.¹⁵

A „bujkálós” mondák bizonyosan az őslakos magyarok élményein alapultak. A következő „regében” pl. a török lovának szóló káromkodását a híd alatt elbújó asszony a maga nyelvén magyarnak érti, így: Ott a Dóra! Emiatt aztán elárulja magát.

A tatárok, a kutyafejűek. Paszovgalcinak mondjuk. Lóháton mentek. És aki később maradt kinn a földön, azt elfogták. Meg vót szabva, hogy meddig lehet kinn maradni. Egy asszony is kinn maradt, és mikor látta, hogy gyűn a tatár, az asszony a Vajasba ment a vízbe. Lokmányt (vízililiomot) a fejire tartotta. Ott várta, míg a tatár elment.

A másik asszony meg elbújt a híd alá. Mikor a tatár odaért, megbotlott a lova. Nevirül szólította a lovat: Hotte, Doara! Az asszonynak épp az volt a neve, Dóra. Aztán azt hitte, hogy neki szólt, hogy Dóra, és előbújt. – Hát itt is megláttál? Az asszonynép nagyon félt tőlük.¹⁶

A falut felégető ellenség elől a menekülési lehetőség mindig a mocsár, a víz, főképp a faluhoz legközelebb eső Vajas kínálkozott. Ez a hagyomány évszázadokig öröklődött egyik nemzedékről a másik nemzedékre. Az alábbi mondában az adatközlő már a gyűjtogató ellenséget sem nevezi meg (török, tatár, kuruc, labanc, rác, magyar?) csak azt tartja fontosnak elmondani, hogy az égő faluból a kislányt az anyja szoknyájában bújtatják el a Vajas mellett. A feltehetően régi mondából csak egy nagyon szubjektív epizód maradt meg. Az emlékezés hi-telességét az első mondat adja. *A nagymama mondta, nem mese, amit elmondok.*

14 Ak.: Miklosity Szőke József, 54 éves, 1994.

15 Fehér Zoltán: *Bátya települése és népi építésze.*

16 Fehér Zoltán: *Az ördögnek adott lányok.* Bányai mesék és mondák. Budapest, 1987, Európa Könyvkiadó, 267.

A nagymama említése persze megtévesztő, mint a népi történeti elbeszélésekben általában bizonytalanok az időmeghatározások. Ki tudja, melyik nagymama idejében történt az a faluégés. De így történhetett ez a török időkben is.

A nagymamám, nem mese, amit most elmondok, ő mondta, hogy az édesanyja az ő szoknyáit húzta a kislányára, nyaka köré kötötte, hogy ne érjen egészen földig. És akkor kiküldték a nádasba a Vajas mellé, hogy ott bújjon el. Mer féltek (azoktól), akik jöttek égetni a falut. De aztán szerencsére nem azt a részt, hanem a másik részt, ott ahol a Simkó Marica lakik, azt a részt, azt égették. És ott egy ház megmaradt, a Mamacsáréké, úgy hítták őket. És elég sokáig állt még az a kicsi ház. De az a másik része a falunak, az teljesen leégett.¹⁷

Nemcsak mondák őrizték a törökök-tatárok emlékét a bátyai folklórban, hanem mesék is. miként azt az alábbi példa is bizonyítja. Az emberevő, vérszívó tatárok úgy hizlalják a kezük közé került lányt, mint a Jancsi és Juliska című közismert népmesében, de itt segítője is akad egy jóságos öregasszony személyében, aki csalafinta és varázserejű eszközöket ad neki a meneküléshez. Végül is nem ezek a ruhadarabok mentik meg, hanem a tatárok korlátoltsága, mivel a víz tükörképe miatt a folyóba fulladnak. A történet közel áll a mondához, hisz a hitelesség miatt mindez Bátyára van adaptálva.

A kutyafejű tatárok, mikor begyűttek Magyarországra, akkor ha láttak egy szép lányt, akkor megfogták és elvitték az erdőbe. Meg akarták főzni.

Vót egy lány, aki úgy járt. Bátyai vót.

Az erdőbe vót egy öregasszony, az főzött a tatároknak. Ott laktak az erdőbe sátrakba. Elmentek vadászni nyulat, fácánt, mer a lány nem hízott meg. Ekkor az öregasszony azt mondta a lánynak, majd elengedi, ha meg akarják enni. Addig a tatárok dióval és mogyoróval etették, és a vállába tűt szúrtak, és onnan szopták ki a vérét. Olyan édes vót a vére.

Mikor rákerült vóna a sor, hogy megegyék – a tatárok még nem vótak otthon a vadászatból –, az öregasszony adott neki egy pár topánkát. Azt mondta, hogy fordítva húzza föl a lábára. A sarkát előre, az orrát meg hátra, hogy a nyomát ne lássák. Adott neki egy kendőt is, hogy ha vízhez ér, akkor dobja a vízbe, akkor a víz kettényílik, és átmehet rajta. De úgy szaladjon, ahogy csak bír, de nézzen hátra.

Ezt a lány meg is tette, de mikor a vízhez ért, a tatárok a nyomába vótak, mer a kutyafejű tatárok nagyon tudtak szimatolni, és a lány már csak egy fára tudott felmászni. Nem tudta már a vízbe dobni a kendőt. A tatárok mindenhol keresték. A vízben észrevették a tükörképét. És mindannyian a vízre hajoltak, és inni kezdték a vizet, de nem bírták kiinni, és kirepedt a hasuk. Ott pusztultak.

A lány meg átment a vízen, mer a szülei ott laktak.¹⁸

17 Ak.: Bencze Jánosné Hegedűs P. Erzsébet, 78 éves, 2010.

18 Fehér Zoltán: *Az ördögnek adott lányok*. Bátyai mesék és mondák. Budapest, 1987, Európa Könyvkiadó, 270.

Bátya határában több elpusztult középkori falu állott. Ilyenek voltak Orosz és Varajt. Ma: Orosz pusztja (már Fajsz határához tartozik) és Varajt pusztja. Szerintem ezek a falvak az Árpád-házi királyok orosz-varang druzsina testőreinek a falvai lehettek, bár nevüket csak a 15. században jegyezték le. (Tehát az Árpád-ház kihalása után.) Ennek ellenére korábban is léteztek, hiszen a Kalocsai Sárköz az egykori fejedelmi központ folytatásaként létrejött Fejér vármegyéhez tartozott, s mint egykori nevéből kiderül – *Basarvoue (Bácsaréve)*, átkelőhely, rév volt a Dunán. Ezt kellett őrizniük.¹⁹ Az alábbi történeti monda Orosz pusztulását és a mai Bátya létrejöttét mondja el.

*Oroszon valamikor templom vót. Azt mondta a török a papnak, hogy a híveit a templomba hívja össze, hogy szép prédikációt fog mondani. Mikor a nép összegyűlt a templomba, katonasággal körülfogta. Nem tudott senki se szabadulni a templomból. Rájuk rombolta. Így kénytelenek voltak Szelistyére menekülni. Nem Szelistyén, hanem Varajton tartózkodtak. Terveztek és szemeltek ki egy másik helyet, mer ott víz gyakran ki szokott önteni. Kalocsát közelebb akarták érinteni, hogy pénzt tudjanak csinálni. Akkó ide jöttek Bányára, mer itt is épült templom.*²⁰

Valószínűleg az iskolában hallotta (esetleg olvasta) a következő, országosan ismert mondát az adatközlő, Sáfár János.

*Mikor a magyarok Törökországba vótak fogságba, káromkodni köllött nekik. Oszt mondták ám, hogy: Rúgja meg a kecske, csípje meg a fecske! Igen ám, de vótak tolmácsok, akik mögmondták, hogy ez ám nem káromkodás. Úgy köll káromkodni, hogy benne legyen az Isten meg Magyarország is. Hát azt akkor mondták: Verje meg az Isten Magyarországot szép májusi esővel! No, akkor örültek a törökök, hogy a magyarok a hazájukat átkozták.*²¹

Ha azt mondjuk, hogy a fenti monda a kétnyelvű bátyaiak magyar identitását reprezentálja, még inkább elmondható ez a következő mondáról. Sajátos, magyar szempontú az a vélekedés, hogy a magyarok a németektől kérnek segítséget a törökök kiűzésére, de végül is a magyarok kaszabolják le a törököket, nem a németek. A német segítségtől eredeztetik a Habsburg-ház jogát a magyar koronára. A Daruhát eredetéről szóló mondából a csata utáni temetés módja – tudniillik az, hogy a katonák a sapkájukban visznek földet a halottak elföldelésére – sok történeti mondánk alapmotívumát képezi.

Akkoriba a törökök uralkodtak tán százhusz évig. Nagyon rosszul viselkedtek itten. A nőket zaklatták. Az osztrák császárhoz folyamodtak a magyarok segítségért.

19 Györffy György: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*. Budapest, 1959, Akadémiai Kiadó, 92.

20 Fehér Zoltán: *Bátya életrajza*. Bátya, 1996, Bátya Község Önkormányzata, 29.

21 Ak.: Sáfár János, 75 éves, 2005.

Azt ígérték nekik, hogy abbul a családbul lesz a trónörökös. Akkor elkezdték a törököt verni fölülről. A magyarok Miskén túl, a Daruhát ahun van, várták kiegyenesített kaszával meg mindennel. Mindig jól ment, míg ide nem értek. Mikor ideértek, a magyar hadsereg itt várta őket a Dunánál. Akkor elkiáltották, hogy: Rajta, legények, rajta! Akkor egy lábig elvesztek ott a törökök. Minden katona vitt egy sapka fődet, és akkor lett az a Druhát. Ott eltemették őket. Ott van az a Miskei úton Hajós felé a hídon túl. Miskéhez tartozik.²²

Alábbi adatunk azt szemlélteti, hogy a történeti mondák, eredetmondák végül akár egy mondatba sűrűsödnek, egy motívumot őriznek meg.

Kocsival mentünk apámmal, tán búcsúba, mikor ott Sükösdnél mutatta azt a Határdombot, hogy azt mondja: Nézd a, ott számolták meg a törököket, mikor a turbánukba hordták a fődet. Abbul lett az a domb.²³

A legelterjedtebb törökökkel kapcsolatos történet egy kincsmonda, amely szinte minden falu mondattárában megtalálható. Bátyán nem került elő, sok variánsát viszont Kecelen, Szankon, Móricgáton megtaláltam. Eszerint a Magyarországról menekülő törökök egy kőkecskében rejtik el aranykincsüket. Évszázadok múlva egy pásztor megtalálja, de félrelöki mint értéktelennek látszó tárgyat. Érkezik viszont a faluba egy török küldöttség, amely érdeklődik a kőkecskéről. Mikor megmutatják nekik, nagyon örülnek, összetörik, mint egy malacperselyt, s belőle csak úgy dől ki a századokkal korábban elrejtett arany. A falusiak meg nem győznek sopánkodni, hogy nem becsülték meg az értéktelennek gondolt kőkecskét.

Az elrejtett kincs témája ennek ellenére élt a bátyiaiak kollektív emlékezetében, de egy egészen más szöveggörnyezetben. Itt nem is a törökök, hanem a magyarok rejtik el kincsüket a földbe ásva, és az különös módon jelzi ottlétét. A monda fontosabbik eleme a kincs mágikus megszerzése. Íme:

Valamikor, amikor a török uralkodott itt, vagy a tatárjárás vót, nem tudom, akkor a nép szokott. Félték, hátha meghalnak, elpusztulnak. A pénzt eltemették, aranyat, ezüstöt. Mikor újból nép volt itten, találtak többször úgy pénzt. Mer a pénz (kincs) minden hetedik évben virágzik. Ahun arany vót eltemetve, minden hetedik esztendőbe sárga szál ki szokott gyünni a földből. Ha pedig ezüst vót, fehér szál szokott kigyünni. Mikor az emberek látták, belegyüttek abba, hogy pénz van. Elkezdték ott kapálni, de nem bírták kivenni sehogy se. Akkor hangot hallottak, hogy nem lehet addig kikapálni a pénzt, míg itt három testvérnek a vére ki nem folyik. Azt mondták, nem lehet az, hogy ember vére. Ki lenne az? Egy öregasszony mondta, ha a disznaja megmalacozik, annak három kanmalacát vágják le. Másik öregasszony mondta: Minek kell eddig

22 Fehér Zoltán: Bátya életrajza. Bátya, 1996, Bátya Község Önkormányzata, 29.

23 Ak.: Sáfrán József, 78 éves, 2004.

várni? Nekem van három kakasom, akit egy tyúk keltett, az három testvér. Aztat kell levágni. Elvitték oda a kakasokat, levágták őket, a véruk kifolyt, és akkor kivették a pénzt. A kakasokat hazavitték, megfőzték, megették. És ott a vége.²⁴

A pestis volt a legrémisztőbb járvány a múltban. Rácul *kugának* nevezték. (Kécskén gyerekkoromban magyarul *gugának* mondták. Így átkozódtak: *Gyűjjön rád a guga halál!*) Egy bátyai hiedelemmondában a kugát megszemélyesítik, és a törököktől eredeztetik.

Hát az öregapám vót kormányos. Oszt szerű vótak a Dunán. Egy asszony gyűtt a ladikba, az vót a kuga. És akkor az én öregapám mögismerte a kugát, és szólt a többieknek, hogy hallgassanak, mert megijedtek. És akkó möntek. Aztán látták, hogy gyűtt egy török ladik. Akkó, mikó odamönt, akkó a kuga átlépett a török ladikba. Most a kuga Törökországba van. Az én öregapám mondta akkó a többieknek, hogy ne mönjenek máskó közel török hajóhoz, mer hátha visszahozzák a kugát.²⁵

A népi történelemszemlélet így működött évszázadok óta. A szóbeliség tartotta fenn, éltette. Nem uralkodók tetteiről, döntő csatákról, politikai cselszövésekről szóltak a történetekbe sűrített emlékek, hanem a mindennapi apró egyéni, családi legföljebb a falut érintő eseményekről, miközben a történelem keresztülgázolt rajtuk. S a tanulság, amit leszűrtek belőle csak ennyi: megmaradni!

24 Fehér Zoltán: *Bátya néphite*. Budapest, 1975, Folklór Archívum 3., 1103.

25 Fehér Zoltán: *Bátya néphite*. Budapest, 1975, Folklór Archívum 3., 789.